

IJTIMOY TARMOQLAR TILIDA O‘ZBEK ADABIY TILI ME’YORLARINING BUZILISHI VA ULARNING SOTSIOLINGVISTIK TAHLILI

Jo‘ranazarova Nigora Qurbonboy qizi

Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Ro‘ziyeva Nargiza Azim qizi

Termiz davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va
adabiyoti yo‘nalishi 1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20378964>

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida internet makoni, xususan, Telegram va Instagram ijtimoiy tarmoqlarining o‘zbek adabiy tili me‘yorlariga ko‘rsatayotgan ta‘siri sotsiolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ijtimoiy tarmoqlardagi ommabop kanallar, sahifalar va foydalanuvchilar izohlaridan olingan jonli misollar yordamida orfografik, leksik hamda grafik xatoliklar guruhlariga ajratib o‘rganilgan. Maqola yakunida virtual makonda o‘zbek tili madaniyatini saqlash va rivojlantirish bo‘yicha amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: sotsiolingvistika, internet tilshunosligi, adabiy til me‘yorlari, orfografiya, varvarizm, jargon, grafik qisqartma, Telegram, Instagram.

Abstract: This article analyzes the impact of the internet environment, specifically the popular social media platforms Telegram and Instagram, on the norms of the Uzbek literary language from a sociolinguistic perspective. Throughout the research, orthographic, lexical, and graphical errors extracted from real-life examples of popular channels, pages, and user comments on social networks are classified and examined. Conclusively, the paper provides practical recommendations for preserving and developing the culture of the Uzbek language within the virtual space.

Keywords: sociolinguistic analysis, net-linguistics, literary language norms, orthography, barbarism, slang, graphical abbreviation, Telegram, Instagram.

Axborot jamiyati shakllanishi va kommunikatsiya vositalarining virtual makonga ko‘chishi sharoitida til shunchaki fikr ifodalash quroli bo‘lmay, raqamli muhitda faol transformatsiyaga uchrayotgan dinamik tizimga aylandi. Bugungi kunda internet muloqoti o‘zbek tili nutq turlarining o‘ziga xos "yozma-og‘zaki" (yozma shakldagi spontan nutq) ko‘rinishini yuzaga keltirdi. O‘zbekistonda internet foydalanuvchilari sonining keskin ortishi va aholining eng faol qismi kuniga o‘rtacha bir necha soat vaqtini ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazayotgani tilning virtual muhitdagi holatini o‘rganishni taqozo etadi. Bu hodisa zamonaviy tilshunoslikda "Net-lingvistika" (Internet tilshunosligi) hamda sotsiolingvistika yo‘nalishlari doirasida keng tadqiq qilinmoqda. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, tarmoqdagi norasmiy, tartibsiz va qoidalardan holi muloqot madaniyati yosh avlodning akademik va adabiy savodxonlik darajasiga jiddiy salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Maqolaning maqsadi — Telegram kanallari va Instagram sahifalaridagi til me‘yorlarining buzilish turlarini tizimli tasniflash va uning sotsiolingvistik omillarini ochib berishdan iborat.

METODOLOGIYA VA MANBALAR BAZASI (METHODOLOGY)

Tadqiqot jarayonida deskriptiv (tavsifiy), sotsiolingvistik distributiv va statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Materiallar bazasi sifatida obunachilar soni 100 mingdan 2 milliongacha bo‘lgan ommabop o‘zbek Telegram kanallari (yangiliklar va ko‘ngilochar bloglar) hamda Instagram’dagi taniqli inflyuenserlarning postlari va ularga qoldirilgan 500 dan ortiq foydalanuvchilar izohlari (kommentariyalar) tanlab olindi va lisoniy tahlilga tortildi.

ASOSIY QISM VA EMPIRIK TAHLIL (MAIN BODY AND ANALYSIS)

Yig'ilgan materiallar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar muhitida o'zbek adabiy tilining deyarli barcha sathi (fonetik-grafik, leksik, grammatik va stilistik) me'yorlari destruktiv o'zgarishlarga uchramoqda.

1. Fonetik-grafik va orfografik me'yorlarning buzilishi. Lotin alifbosiga asoslangan o'zbek imlosida eng ko'p kuzatiladigan xatoliklar diakritik belgili harflar hamda unli-undoshlar imlosida namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy tarmoqlar matnlarida bu xatoliklar quyidagi guruhlarni tashkil etadi: Diakritik belgili harflarning noto'g'ri grafik ifodalanishi: Smartfon klaviaturalaridagi texnik noqulayliklar sababli O' va G' harflari hamda tutuq belgisi ['] o'rniga turli tasodifiy simvollar ishlatilmoqda. Kuzatilgan xato shakli: <o'g'lim>, <oglim>, <o6g8lim>, <o~g~lim>, <g'alaba>.

Adabiy me'yor: [o'g'lim], [g'alaba]. «X» va «H» fonemalarining neytralizatsiyalashuvi (qorishtirilishi): Ushbu ikki tovushning farqlanmasligi nafaqat imlo xatosini, balki so'z semantikasining (ma'nosining) o'zgarishini ham keltirib chiqarmoqda.

Kuzatilgan xato shakli: <Ertaga xammani hursand qiladigan yangilik bor>. Adabiy me'yor: [Ertaga hammani xursand qiladigan yangilik bor]. Kuzatilgan xato shakli: <Bu ishda uning biron-bir xizmati yoq, hammasi tasodif>.

Adabiy me'yor: [Bu ishda uning biron-bir xizmati yo'q, hammasi tasodif]. Emotsional reduplikatsiya (Harflarni asossiz orttirish): Foydalanuvchilar virtual muloqotga jonli nutq intonatsiyasini berish uchun harflarni ketma-ket takrorlab yozishadi. Kuzatilgan xato shakli: <Voooyooo'o'o'v daxshatttt gap yo'q!>, <Salo-o-o-m yoshi kattalaaa>. Adabiy me'yor: [Voy, daxshat, gap yo'q!], [Salom, yoshi kattalar].

2. Grafik abbreviatsiya va «SMS tili» simvollarini. Muloqotning tezkorligini ta'minlash uchun tilda lingvistik tejankorlik tamoyili radikallashgan. Buning natijasida so'zlarning undoshlar skeletigacha qisqarishi kuzatiladi: O'zgarishning lingvistik tabiati <aka rhm kattakon, hzr boraman> Aka, rahmat kattakon, hozir boraman. Unli harflarning to'liq reduksiyasi (tushishi). <slm nma qvops, jm otibsan?> Salom, nima qilyapsiz, jim o'tiribsiz? So'z birikmasini fonetik gibridlash. <krt, kyn gaplashamz ozi slm yo> Kirib tur, keyin gaplashamiz, o'zi salom yo'q. So'z oxiri va o'rtasidagi unli larni qisqartirish. <ok, rmt mnmcha tushundm> Yaxshi, rahmat, meningcha tushundim. Baynalmilal kalka va qisqartma aralashmasi.

3. Leksik va semantik me'yorlarning buzilishi: Varvarizm va Kontaminatsiya Ijtimoiy tarmoq tili globallashtirgan neologizmlar va chet tillar (asosan rus va ingliz tillari) unsurlarining "gibrid" ko'rinishidan iborat bo'lib, adabiy til sinonimiyasini siqib chiqarmoqda. Varvarizmlar (Aralash nutq unsurlari): O'zbekcha sintaktik butunlik ichiga xorijiy so'zlarni asossiz kiritish muloqot me'yoriga aylangan. Instagram materiallaridan misol: <Mening lishniy fikrimcha, bu kiyim sizga vabshe yarashmabdi, lekin kstati ko'ylak zo'r ekan, seryozno>. Adabiy me'yor: [Mening shaxsiy fikrimcha, bu kiyim sizga mutloqo yarashmabdi, lekin darvoqe ko'ylak ajoyib ekan, jiddiy aytyapman].

Telegram kanallaridan misol: <Uje hamma narsa tayyor, srochno yetib kelinglar, uje kech bo'lyapti>. Adabiy me'yor: [Hamma narsa allaqachon tayyor, zudlik bilan yetib kelinglar, vaqt ham kech bo'lyapti]. Lisoniy kontaminatsiya (Tarmoq jargonlarining o'zbeklashishi): Inglizcha so'zlarga o'zbekcha affikslarni (kelshik va shaxs-son qo'shimchalarini) qo'shib gibrid so'z yasash hodisasi ommalashgan. Kuzatilgan xato shakli: <Postga layk bosing va kommentariyada do'stingizni tag qiling>. Adabiy me'yor: [Postga yoqtirish (like) belgisini bosing va izohlarda do'stingizni belgilang]. Kuzatilgan xato shakli: <Yangi rilsimiz vabshe xayp bo'lib ketdi, target ham

yoqdik>.Adabiy me'yor: [Yangi qisqa videomiz (reels) juda ommalashib ketdi, maqsadli reklama (target) ham o'rnatdik].

SOTSIOLINGVISTIK SHARH VA SABABLAR (DISCUSSION)

Ushbu lingvistik transformatsiya jarayonlari tasodifiy xarakterga ega emas. Ularning ortida muayyan ijtimoiy va sotsiomadaniy omillar yotibdi:Lisoniy tejamkorlik qonuni (Principle of Least Effort): Smartfon ekranida matn terishda har bir ortiqcha belgi yoki harf teruvchidan qo'shimcha vaqt talab qiladi. Shuning uchun foydalanuvchi ongostida "estetika va qoida"dan ko'ra "tezlik va axborot uzatish" ustuvorlikka ega bo'ladi.Sotsial identifikatsiya (Yoshlar submadaniyati): Adabiy tilda mukammal yozish yoshlar segmentida virtual muhitda "rasmiyatchilik" yoki "muloqotga yopiqlik" sifatida idrok etiladi. Aksincha, jargon va varvarizmlarni qo'llash tarmoqda "zamonaviylik", "erkinlik" va muayyan guruhga mansublik belgisi hisoblanadi.Texnik va Dasturiy omillar: Standart mobil operatsion tizimlarda (Android, iOS) o'zbek lotin imlosidagi O' va G' harflarining alohida tugma sifatida mavjud emasligi foydalanuvchini har safar qo'shimcha harakat qilishga majbur qiladi. Bu esa xato yozish ko'nikmasini shakllantiruvchi texnik zamin hisoblanadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR (CONCLUSION)

Ijtimoiy tarmoqlar o'zbek tilining lug'at boyligini oshirishga emas, aksincha, uning primitivlashishiga (kambag'allashishiga) xizmat qilmoqda. Muammoni bartaraf etish uchun faqatgina ma'muriyiy taqiqlash yo'li emas, balki tizimli va sotsiolingvistik yechimlar zarur:Milliy klaviatura standarti: Smartfon ishlab chiqaruvchi xalqaro kompaniyalar bilan hamkorlikda O'zbekiston uchun klaviaturaning asosiy paneliga O', G', Sh, Ch harflari kiritilgan rasmiy tizimli maketni standart sifatida joriy etish.Mediamuhitda lisoniy mas'uliyat: Obunachilar soni katta bo'lgan ommaviy axborot kanallari va internet inflyuenserlariga (bloggerlarga) o'z postlarini imlo qoidalariga moslab yozish bo'yicha ijtimoiy mas'uliyat majburiyatini yuklash.Raqamli targ'ibot loyihalari: Yoshlar o'rtasida ommaviy platformalarda savodxonlikni trendga chiqaruvchi interaktiv loyihalarni (masalan, "To'g'ri yoz!", "O'zbekcha gaplashamiz") ko'paytirish.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent: Yoshlar matbuoti, 2020.
2. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2018.
3. Toshmatov M. Language use on Uzbek social media platforms. // Digital Linguistics Journal, 2023.Yusupova S.,
4. Karimov A. Internet kommunikatsiyalari va o'zbek yoshlari nutqi. – Toshkent: Fan, 2022.
5. Telegram va Instagram ijtimoiy tarmoqlarining o'zbek segmenti materiallari (2025-2026-yy.).